

A vallásosság megjelenési formái Mikházán

Egy erdélyi falu hitélete interjúk tükrében

Kutatásunk során azt vizsgáltuk, hogyan jelenik meg a vallás egy erdélyi falusi, túlnyomóan katolikus közösség életében. Hogyan vélekednek az egyházzal, hogyan jellemeznék saját vallásosságukat, hogyan élik meg mindennapjaikban? Mennyire távolodnak el a „hivatalos vallásgyakorlás” bevett formáitól, dogmáitól, hol jelenik meg az egyéni, népi színezet? Hogyan értelmezik saját vallásosságukat: inkább a vallás külső, közösségi megjelenésével találkozunk, vagy jellemzőbb a szubjektív, belsőleg átélt vallásosság? Vannak-e jelentősebb eltérések a generációk között? Az elemzés során megpróbáljuk felfedni a hivatalos vallásgyakorlástól való eltérés, illetve a generációk közötti eltérések okait.

Elsődleges kutatási hipotézisünk a lejjebb tárgyalt szakirodalmak és korábbi kutatások eredményeire alapozva feltételezi, hogy az idősebb, a kommunizmus előtti időszakban szocializálódott, kevésbé mobil nemzedéknél erős, bár hagyományosabb, külső vallásosság jegyeit találhatjuk meg, míg a középkorú és a fiatalabb korosztályoknál külső jegyeiben gyengébb, ugyanakkor belsőleg mélyebben átélt vallásosságot találunk majd. Továbbá feltételeztük, hogy zártabb, kevésbé mobil közösségről lévén szó a bebeszütetés és nevelés a mai napig az egyik legfontosabb – ha nem a legfontosabb – magyarázata a vallásosságnak, amely mindmáig nem számít választás tárgyának. A fiatalabb generáció „elvallástalanodásának” vagy legalábbis vallási változásának lehetséges okaiként részben a modernizációval világszerte együtt járó szekularizációs folyamatokat, részben pedig a romániai kommunista diktatúrának az ortodox vallást szinte államvallássá tévő, a protestáns, római és görögkatolikus vallást pedig minden le-

hetséges eszközzel elnyomni törekvő politikáját jelöltük meg.

A faluban évszázadokon át működő ferences rendház és noviciátus máig erőteljesen érzékelhető hatását vártuk, elsősorban az idősebb korosztály esetében, amelynek képviselői még megtapasztalták a ferences papok jelenlétét a faluban. A telket, amelyen ma is áll az egykori kolostor épülete, 1635-ben kapták meg a boszniai ferences rendtartományból Mikházára települt szerzetesek. A kolostoralapítást az 1653. évi gyulafehérvári országgyűlés is megerősítette. Miután távoztak a bosnyák barátok, az új főnök *Kájoni János* lett 1666-ban. Azonnal hozzá is látott egy új, kőből emelt kolostor építéséhez, a bosnyák barátok vesszőkolostora helyett. A ma is álló templom 1678-ban készült el, oltáraival, harangjaival együtt 1692-ben szentelték fel, védőszentje *Szent István*. Mikháza hamarosan búcsújáró hely lett. A kolostor a kommunista hatalom által elrendelt 1948-as felszámolásáig az erdélyi ferences rendtartomány Csíksomlyó utáni második legfontosabb konventjének számított.¹ Hipotézisünk szerint a falu lakossága nemcsak hogy nem felejtette el a ferences jelenlétet a kommunizmus évtizedei alatt, melyek során az egykori ferences rendházat a ma is működő elmeógyógyintézetként hasznosították, de a hétköznapi vallásosságban, hitéletben is kimutatható ferences hatást feltételeztünk, személyes tapasztalatainkra alapozva – esztergomi, illetve Esztergom környéki lakosokként jelenleg is látjuk egy ferences szerzetesi közösségnek még a nem mélyen hívőkre is gyakorolt erőteljes hatását. Tehát a szakirodalmi ismeretek és a korábbi ferences jelenlét miatt az általános csökkenő tendencia ellenére és nem csupán az

¹ P. Benedek E: *Ferences kolostorok*. Csíkszereda, 2005, Pallas-Akadémia Könyvkiadó.

idősebbek, de a fiatalabbak között is határozot-
tan élénk vallásosságot és vallásgyakorlatot vár-
tunk, Magyarországhoz viszonyítva kisebb ge-
nerációs különbségekkel.

Jelen kutatás nem nevezhető nagy ívű felmé-
résnek, célunk sokkal inkább egy későbbi repre-
zentatív kutatáshoz alapot adó esettanulmány
elkészítése volt, hiszen a kutatási területként
szolgáló Mikházán még sohasem végeztek szo-
ciológiai vizsgálatot – természetesen ennek
megfelelően választottuk meg a kutatási mód-
szert és a vizsgált mintát is.

A KUTATÁS LEÍRÁSA, MÓDSZERTANA

Az adatfelvétel 2007 júniusában történt, a vizs-
gálat alapkutatási jellegéből következően mód-
szerünk a *strukturált interjú* volt, hiszen a terepre
vonatkozó részletes adatok hiányában rögzít-
ett kérdés- és válaszlehetőségekkel operáló kér-
dőíves vizsgálatra nem volt mód. Bár ezzel le-
mondunk a nagy minta lehetőségéből száрма-
zó kvantitatív előnyökről is, módunk volt inter-
jútervünk rugalmas kezelésére, előzetesen nem
várt információk felbukkanása és a vizsgált je-
lenségek helyi sajátosságainak, jellemzőinek
mind mélyebb megismerése folytán. A kvalitatív
módszerválasztás következményeképpen a kö-
tött, kérdőíves adatfelvétellel végzett survey-
vizsgálathoz képest nyerhető értékes egyéni atti-
tűdbeli pluszinformációk mellett természetesen
számolnunk kell az elemzés önkényes voltával,
illetve a kis minta okozta alacsony adatmennyi-
séggel. Az ebből adódó, a változók elemzésével
kapcsolatos problémákat előzetesen a gondos
mintavétellel – ami azt jelenti, hogy a kutatás
során ügyeltünk arra, hogy lehetőség szerint
minden jelen lévő felekezet képviselve legyen –,
az utómunkálatok során pedig a lehető legkörül-
tekintőbb elemzéssel kívántuk ellensúlyozni.

Mikháza (1992-es népszámlálási adatok alap-
ján) 581 lakosa közül 468 magyar, 107 román, 5
cigány és 1 német etnikumú.² A 107 fős román
lakosság részint az elmeógyógyintézet bentlakóit,

részint a falunak a valóságban (tapasztalataink
alapján) öt főnél jóval nagyobb cigány lakossá-
gát jelenti. A cigányság körében nemcsak Romá-
nia esetében mondható el, hogy népszámlálások
alkalmával gyakorta vallják magukat a többségi
nemzethez vagy a lakóhelyükön nagyobb szám-
ban képviselt valamelyik kisebbséghez tartozó-
nak. Erdélyben kisebbségsszociológiai kutatások
szerint a cigányok mindössze 17%-a vallotta ma-
gát roma nemzetiségűnek.³ A falu felekezeti
megoszlása: 106 fő ortodox, 1 fő görögkatolikus,
390 fő római katolikus, 59 fő református, 3 fő
unitárius és 22 fő egyéb vallású.⁴ Az „egyéb val-
lású” kategória valószínűleg magában foglalja a
faluban lakó Jehova Tanúit is. Mikháza korössz-
zetételéről sajnos nem állnak rendelkezésünkre
statisztikai adatok, ezért nem tudjuk a populá-
ció erre vonatkozó arányaival összevetni a min-
tabeli arányokat.

A kommunista diktatúra évtizedei alatt nem
volt lehetőség a vallásosság kutatására. A rend-
szerváltás teremtette meg a feltételeket az ilyen
jellegű vizsgálatokhoz a hazai és határon túli
magyarság körében. A vallási néprajz és a vallás-
szociológia képviselői egyaránt nagy érdeklődés-
sel fordultak a téma felé. A vallásszociológiai
szempontból legfontosabb kutatások és publi-
kációk Erdély vonatkozásában *Tomka Miklós* és
Gereben Ferenc nevéhez fűzhetők. A hagyomá-
nyos vallásszociológiai kutatások során survey-
módszerrel vizsgálják a vallásosságot. Ennek
fontos előnye, hogy a reprezentatív mintán vég-
zett vizsgálat eredményeit felhasználva viszony-
lag pontos képet lehet kapni a vizsgált populáció
vallásosságáról, azonban a kapott eredmény
nagymértékben függ a konkrét kérdéstől és a le-
hetséges válaszkategóriáktól. Ezért az eltérő kér-
dőíves vizsgálatok eredményei gyakran eltérő
képet mutatnak. A kérdőív zárt kérdéseire adott
válaszok mélyebb megértése érdekében Gere-
ben Ferenc 1997 végén, 1998 elején egy repre-
zentatív mintán végzett kérdőíves kutatás kiegészíté-
seként nyolcvan válaszadót arra kért, indok-
olja válaszait.⁵

2 <http://varga.adatbank.transindex.ro/?pg=3&action=etnik&id=811> ■ 3 Kocsis K.: A Kárpát-medence változó etnikai arculata (1989–2002). *Kisebbségkutatás*, 2003/12., 706–725. ■ 4 <http://varga.adatbank.transindex.ro/?pg=3&action=felek&id=811> ■ 5 Gereben F.: *Vallásosság és egyházkép: interjúk tükrében – Vallomások a vallásról*. Budapest, 2003, Kerkai Jenő Egyházzsociológiai Intézet, 31–32.

A vallás fogalmi meghatározása a mai napig heves vitákat vált ki az egyes tudományterületek képviselői között, illetve a vallásszociológián belül sem született még általános érvényű és minden szempontból kikezdetlen definíció. A vallás szubsztantív megközelítései a vallás lényegét kívánják meghatározni. A vallás lényegét általában egy transzcendentális lényvel, istennel való kapcsolattartásban látják. A vallás funkcionalista megközelítései a vallás társadalmi megjelenését, társadalomban betöltött szerepét, feladatait vizsgálják. Azonban míg az első csoportba tartozó definíciók kirekesztik például a buddhizmus több ágát, addig utóbbiak olyan világnézeteket, ideológiákat is beemelnek, mint például az ateizmus vagy a marxizmus.⁶ Nem célunk elköteleződni egyik meghatározás mellett sem, ezt a kutatási terep adottságai sem teszik szükségesszerűvé, mivel a faluban csak valamely keresztény felekezethez tartozók élnek.

Témánk elengedhetlenné teszi azonban, hogy megkülönböztessük egymástól a „hivatalos” és „nem hivatalos” vallásosságot. Ez a kettősség a vallás intézményesülésének következménye. E folyamat eredményeképpen létrejött egy rögzült vallási tanrendszer, dogmák, szervezet, tanítás, nevelés, rituális cselekedetek és az ezek végzésére szakosodott specialisták csoportja. Azonban az intézményesült vallásban lefektetett dogmáktól és normáktól az egyes emberek bizonyos pontokon eltérhetnek. Így alakul ki a rögzített hivatalos vallásosság mellett egy „testre szabott”, nem hivatalos vallásosság. Ezeknek az eltéréseknek több oka lehet:

- különbségek a nevelésben és oktatásban;
- a hivatalos tanítás keveredése „idegen” elemekkel: népi hiedelmek, populáris kultúra stb. Ezáltal előfordulhat, hogy egymásnak ellentmondó nézetek keverednek az egyén szemléletmódjában;
- egyéni egyet nem értés egyes tanításokkal.⁷

Számos XX. századi elmélet szerint a vallás olyan társadalmi tényező, amely hosszú távon

összeegyeztethetetlen a modernizáció folyamatával. A leghatásosabb ezek közül a máig élő szekularizációs elmélet, melynek állításai több szempontból is megkérdőjelezhetőek, mégsem lehet eltekinteni tőle, ha vallási változásról esik szó. Az első érv az elvallástalanodásra a modernizációval szorosan összefüggő racionalizáció, amely szükségtelenné teszi a természetfeletti segítséget, mivel az ember önmaga képessé válik problémái kezelésére. Másik fontos érv a válásvesztésre, hogy a modernizáció maga után vonja az egyes társadalmi alrendszerek önállóságát, öntörvényűvé válását. Ezáltal „elveszti népszerűségét” az egyes alrendszereket egységbe rendező, felettük erkölcsi kontrollt gyakorló vallás, amely így visszaszorul a magánszférába. Azonban ez az elmélet nem bizonyítja az elvallástalanodást, hiszen a tények csak az egyházas vallásosság csökkenését mutatják. Ezzel szemben sokkal valószínűbbnek tűnik, hogy a tradicionális vallási formákat felváltja egyfajta belső, magánjellegű vallásosság.⁸

Triviálisnak hangzik a megállapítás, mely szerint Erdély a legtradicionálisabb európai társadalmak egyike, Lengyelország után pedig a második legvallásosabb terület Európában. Tomka Miklós 1997-es tanulmányában ezt azzal a ténnyel magyarázza, hogy Erdélyben (ezenkívül például Szlovákiában és a már említett Lengyelországban) – ellentétben Magyarországgal – a modernizáció nem a kommunista időszakban ment végbe. Azokban az országokban, ahol az államszocializmus idején zajlott le a modernizációs folyamat, az erőltetett iparosítás emberek tömegeit szakította ki hagyományos közösségeikből. Tömegessé vált a városba áramlás, valamint a nők foglalkoztatása. Ezáltal a nevelést kizárólag az iskola, illetve ifjúsági szervezetek látták el. A változások a társadalom individualizációját vonták maguk után, amelyet azonban *Hankiss Elemér* negatív individualizációnak nevez, mivel „az individualizmusnak emberileg társadalmilag negatív sajátosságai dominálnak benne”. *Hankiss Elemér* vizsgálata azt a meglepő eredményt hozta, hogy a magyar társadalom

6 Török P.: *Magyarországi vallási kalauz* 2004. Budapest, 2004, Akadémiai Kiadó, 16. ■ 7 Uo. 17–18. ■ 8 Tomka M.: A vallás modernizálódó társadalmunkban. *Korunk*, 1997. október, <http://epa.oszk.hu/00400/00458/00094/1997honap10cikk1408.htm>

az 1980-as években modernizáltabb volt, mint a világ legmodernebb társadalmi között számon tartott amerikai. A magyarázatot végül a hagyományos közösségi értékek hiányában találta meg, melyek léte az amerikai „értéktengely” a tradicionális értékek irányába lendíti.⁹ A gyorsan változó körülményekhez a szűk keretek közé szorított katolikus egyház nem volt képes alkalmazkodni. Azáltal pedig, hogy az oktatás állami monopóliummá vált, a hatalom az iskolákból is számúzni tudta a vallásos nevelést. A rendszer-váltás utáni „visszarendeződés” sem volt konfliktusoktól mentes (példa erre az egyházi vagyongazdálkodás az iskolai hitoktatás kérdése).

A másik csoportba tartozó, hagyományörző társadalmakban a kommunista rendszer nem végzett olyan mértékű rombolást a hagyományok, a társadalmi rend terén. Ennek ára a sikertelenebb gazdaság. Ezekben az országokban a modernizáció az utóbbi években vált lehetővé. A fejlődés leginkább a nyugati társadalomhoz való igazodásként jellemezhető, mind gazdasági, mind társadalmi, kulturális téren. A modernizációval együtt jár a társadalom mobilizálódása, az ember élettere kitágul, ezáltal kikerül a megszokott közösségből. Így egyre kevésbé lesznek meghatározók azok a normák és értékek, amelyekbe beleszületett, és előtérbe kerül az egyéni döntés.¹⁰

Gereben Ferenc és Tomka Miklós 2000-es, reprezentatív kérdőíves vizsgálatuk során megállapították, hogy Erdélyben jóval általánosabb a vallásos hit és látásmód, mint Magyarországon – minden generáció esetében, mind a vallásos hit, mind a vallásgyakorlás dimenziójában. Természetesen itt is megfigyelhetők generációs különbségek, de kisebbek a Magyarországon tapasztalhatókhöz képest. Az élet és szenvedés értelmesnek tartásában, a munkában is sokkal fontosabb tényező Erdélyben a vallás, mint Magyarországon, és egyáltalán a kifejezett nem vallásosság csak egészen kis mértékben létezik,

még a legfiatalabb korcsoportokban is. Az egyház tanítása szerinti vallásosság az idősebbek körében nagyobb arányú, míg a fiatalabbak között erősen lecsökken ugyan, de ez nem jelent egyházonkívüliséget – veszélyeztetné is a más hívekkel való szóértést, és a közösségtől való elhatárolódást jelentene Erdélyben. Az egyháztól való teljes elszakadás tehát kivételszámba megy.¹¹ Gereben Ferenc és Tomka Miklós kutatása volt az a szakirodalom, amelyre témánk és hipotéziseink kialakításánál támaszkodtunk.

A Mikházán töltött öt nap alatt 23 fővel készítettünk interjút, a minta nemi megoszlása: 13 férfi és 10 nő. Az életkort tekintve harminc év alatt 2, harmincegy és ötven év között 6, ötvenegy és hatvanöt év között 2, hatvanhat év felett 13 interjúalany található (a minta átlagos életkora: 59,7 év, SD=20,332). Törekedtünk arra, hogy a mintában lehetőség szerint minden felekezetet képviselve legyen. Végül ortodox vallású nem került a mintába, azonban interjúalanyaink tanúsága szerint az ortodox vallásúak nem tartoznak a szűk értelemben vett faluhoz, ugyanis a „Milyen más vallásúak élnek a faluban?” kérdésünkre adott válaszukban egyetlen esetben sem említették meg az ortodox gyülekezetet. (Ez is alátámasztja feltételezésünket, mely szerint a népszámlálásban szereplő „ortodox” és „román” kategóriák gyakorlatilag az intézetben lakókat jelentik). A mintánkba 15 katolikus, 4 református, 3 Jehova Tanúja és egy unitárius került.

A kérdéssor összeállításakor törekedtünk arra, hogy a vallásosság minden meghatározó dimenziója képviselve legyen: a vallásos hit, az ismeretek, a vallásgyakorlat. Ebben segítségünkre volt Nagy Olga útmutatója.¹² A terepen több kérdésünkön is változtatni kényszerültünk. A kérdések formája és sorrendje természetesen az adott interjúhelyzettől függően változott. A teljes kérdéssor megtalálható a függelékben (lásd a 276–277. oldalon).

9 Hankiss E.: A magyar társadalom értékrendjének felemás modernizációja, 1986., In Fokász N. – Örkény A. (szerk.): *Magyarország társadalomtörténete – Szöveggyűjtemény 2.* Budapest, 2000, Új Mandátum Kiadó, 325–331. ■ 10 Tomka M.: A vallás modernizálódó társadalmunkban, i. m. ■ 11 Gereben F. – Tomka M.: *Vallásosság és nemzettudat – Vizsgálódások Erdélyben.* Budapest, 2001, Teleki László Alapítvány – Corvinus Kiadó, 17–34. ■ 12 Nagy O.: Útmutató a vallásos értékrend méréséhez egy falun belül, a különböző felekezetekhez tartozó egyének között. In: S. Lackovits E. (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében 1.* Veszprém, 1991, VEAB Néprajzi Munkabizottsága – Caritas Transsylvania, 231–242.

- A „Megkérdőjelezhetetlennek tartja-e az egyház tanításait?” kérdésen változtattunk: „Vanne valami az egyházi tanításban, amivel nem ért egyet?”
- A „Miért hívök ön szerint az emberek?” kérdésben a „hívök” szót a „vallásosak” szóval helyettesítettük, ugyanis a „hívök” megnevezés Mikházán a Jehova Tanúira utal.
- A „Milyen intenzitású a falu hite?” kérdés a konkrét interjúhelyzetben „Véleménye szerint *milyen erős* a faluban a vallásosság?” formában fordult elő.

Több kérdést végül kihagytunk:

- Mi a véleménye Jézusról? A Szentlélekről? A Szentháromságról?
- Melyik példabeszédet, krisztusi példázatot tartja a legfontosabbnak, és miért?
- Szó szerinti vagy inkább átvitt értelmet tulajdonít a Bibliában foglaltaknak? (Például a teremtetéstörténet hat napjának)
- Miért fontos a halott elbúcsúztatása, a halotti prédikáció, a harangzás?

Az imádkozási szokásokról előbb egy általános kérdést tettünk fel: „Szokott imádkozni?”, majd szükség esetén feltettünk néhány konkrét kérdést is.

Az „Olvassák-e az egyházi sajtót?” kérdésben az „egyházi sajtót” így módosítottuk: „vallásos újságot”.

Az eredeti kérdéssorból kimaradt, de helyben eredetileg „Milyen hiedelmek, babonák vannak a faluban?” formában feltett kérdést is meg kellett változtatnunk. Ehelyett egy konkrét kérdést tettünk fel a megigézésről, vízvetésről, amit az interjúk tanúsága szerint nem sorolnak a babonák, hiedelmek közé, amelyeket összeegyeztethetetlennek tartanának az egyházi tanítással.

Továbbá az eredeti kérdéseken kívül rákérdeztünk, érzik-e a ferences papok, illetve a helyben lakó pap hiányát. Interjúszituációtól függően további kérdéseket is feltettünk ebben a témában.

Az elemzésben a tartalomelemzés módszerét használtuk, mint kvalitatív elemzési eljárást – a szövegben előforduló terminusok alap-

ján kulcsszavaztunk, és az egyes kulcsszavakat kérdésenként vizsgáltuk meg, majd ez alapján rajzolódott ki az egyes kérdésekre adott válaszokból a válaszadók attitűdje, amely a vizsgált jelenséggel kapcsolatos alapvető tendenciákra világít rá.

A tanulmány következő részében a vallás egyes dimenzióit vesszük sorra, megvizsgálva, melyek voltak a jellemző válaszok, illetve főbb eltérések, és ezek alapján milyen következtetéseket vonhatunk le a falu vallásosságáról.

EREDMÉNYEK

I. Vallásos hit

Minden vallás esetében a vallásos hit tekinthető a legfontosabb dimenzióknak, mivel végső soron a vallás többi dimenziója (vallásos gyakorlat, vallási tudás stb.) feltételez egy transzcendentális valóságba vetett hitet. Interjúinkat egy általánosabb kérdéssel kezdtük, mely megkerülhetetlen ebben a témában, miszerint az interjúalanyok vallásosak-e, illetve mit jelent számukra a vallásosságuk. A mintánkba került adatközlőink kivétel nélkül valamilyen felekezethez vagy új vallási mozgalomhoz (a mi esetünkben ez Jehova Tanúit jelenti) tartoznak. Válaszaik során időnként arról is képet kaphattunk, miben jelenik meg számukra a vallás, bár erre nem kérdeztünk rá kifejezetten. Legjellemzőbbnek a vallás mint közösség vállalása bizonyult, ezt 5 interjúalanyunk mondta (21,7%), ezt követi a vallásosság a templomba járással való „azonosítása”, melyre 4 adatközlőnk utalt (17,4%). Nem jellemző viszont a „vallásosság mint Isten törvényei szerinti élet”, ezt összesen egy fő mondta.

Arra a kérdésünkre, hogy miért vallásosak, a következő jellemző indoklások születtek (a továbbiakban tárgyalt válaszok inkább típusok, melyek a konkrét válaszok kódolásával jöttek létre, természetesen több válasznál is szerepelhet egyazon interjúalany): egyértelműen a legjellemzőbb indok a beleszületés (7 fő, 30,4%), a neveltetés (6 fő, 26,1%), a vallásos család hatása (4 fő, 17,4%); 3 fő fogalmazta meg azt, hogy nem is gondolkodik az áttérése (13%).

Interjúink során rákérdeztünk, miért tartják fontosnak a vallást saját életükben. A legjellemzőbb válaszok: megnyugvást ad (6 fő, 26,1%), segít a nehézségekben, bajokban (4 fő, 17,4%), ugyancsak 4 fő számára fontos a szentektől való segítségkérés lehetősége. Érdekes módon, míg arra a kérdésre, vallásos-e, 5 fő is kiemelte a vallás közösségi funkcióját, erre a kérdésre csupán egy interjúalanyunk emelte ki ezt a funkciót. Mikházán tehát a többségi magyar környezet valószínűleg nem teszi szükségessé a vallás identitásörző szerepének felerősödését, mivel a magyarság megélése teljesen természetesnek számít, ezért nem kötődik a valláshoz.

Az interjúk során feltettük azt a kérdést, hogyan vélekednek arról, mi történik az emberrel a halála után. Meglehetően sokan válaszolták, hogy nem lehetünk egészen biztosak abban, mi fog történni (7 fő, 30,4%); ennél kevesebben helyezkedtek szembe a túlvilági életben való hittel (3 fő, 13%), ők kivétel nélkül hozzáfűzték, hogy az ember gyermekeiben él tovább. A megkérdezettek többsége elfogadja a túlvilági életről szóló egyházi tanítást (9 fő, 39,1%).

Mint láttuk, a vallásosság terén továbbra is a beleszületés játszik kiemelkedő szerepet. Ez azal magyarázható, hogy interjúalanyaink nagyrészt idősebb, kevésbé mobil emberek, akik életük túlnyomó részét egyazon közösség tagjaként élték le. Mégis bizonyos változást, elmozdulást mutat a „nem hivatalos” vallásgyakorlás irányába, hogy interjúalanyaink majdnem harmada fontosnak tartotta megjegyezni, hogy nem lehetünk teljesen biztosak abban, mi történik velünk a halálunk után, illetve 3 interjúalany kifejezetten a túlvilági életbe vetett hittel szemben foglalt állást. Összesen tehát 10 interjúalany nem hisz maradéktalanul egyháza túlvilági életről szóló tanításában. Ebből az olvasható ki, hogy az egyéni egyet nem értés szerepe megnőtt, ennek következtében a számukra nem elfogadható dogmákat legalábbis fenntartásokkal vallják magukénak, esetleg megkérdőjelezzik. Azt látjuk továbbá, hogy a vallás erőteljesen kötődik a mindennapi élethez, hiszen interjúalanyaink jelentős része megnyugvást és problémáira (például betegség, anyagi nehézségek) megoldást vár vallásától.

2. Vallásos gyakorlat

Interjúink során több kérdést is feltettünk azzal kapcsolatban, hogy mi jellemzi a vallásgyakorlásukat. Ezen a téren a legfontosabb kérdés a katolikus szertartások, misék látogatására vonatkozott. Két személy válaszolta, hogy majdnem mindennap, még hétköznap is eljár a templomba (8,7%), 4-en járnak minden vasárnap (17,4%), és 3 fő jár rendszeresen, ha nem is minden héten (13%). Aktív templomba járóknak tehát 9 fő nevezhető, ami a teljes minta 39,1%-át jelenti. Két fő esetében a kérdés nem volt releváns, hiszen egyikük római katolikus pap, másikuk pedig református lelkész. Így ebbe az elemzésbe őket nem számoltuk bele. A Mikházán élő protestánsok (református, unitárius) is eljárnak a katolikus templomba, ugyanis nincs módjuk a saját felekezetüknek megfelelő istentiszteletre a környéken, de ők nem rendszeres templomba járók. További 4 fő (17,4%) tekinthető nem rendszeres templomba járóknak, az indokok között találjuk a munkát, az egészségi állapot megromlását, és azt is, hogy bárhol lehet imádkozni, nemcsak a templomban. A templomba nem járás oka tehát saját bevallásuk szerint nem feltétlenül az, hogy nem tartják fontosnak a templomba járást, hanem inkább rajtuk kívül álló tényezőkkel magyarázzák távolmaradásukat. Három (13%) Jehova Tanúja került a mintába, akik egyáltalán nem vesznek részt egyházi szertartásokon.

Összefoglalva elmondható, hogy a katolikus vallású megkérdezettek közel kétharmada (64,3%) aktív templomba járó, azaz ha nem is hetente, de rendszeresen látogatja az egyházi szertartásokat. Azt tapasztaltuk továbbá, hogy protestáns válaszadóink is látogatják a katolikus misét. Ez részben magyarázható a református, illetve unitárius istentisztelet hiányával, azonban egyik interjúalanyunk egy további indokra hívta fel figyelmünket. Kérdésünkre, miért döntött úgy, hogy eljár a katolikus misékre, a következő választ adta:

„Hát, megmondom őszintén, elsősorban azért, mert tudom azt, hogy az emberek életében a vallás egy nagyon fontos szerepet játszik, és ezáltal, hogy én el is megyek katolikus misé-

re, ezzel az anyagszellemmel, az Istennel tartom a kapcsolatot, és amellett megtiszteltem azt a közösséget is, ahol élek. Ők ezt, én nem tudatosan akarom őket megtisztelni, hanem valahol a szellemi-társadalmi életükben úgy érzem ezzel is, ezáltal is bekapcsolódom” (41 éves unitárius férfi).¹³

Tehát ebben az esetben megjelenik egyfajta igény a közösségi részvételre. Mindezek mellett az interjúk arról tanúskodnak, hogy csökkent a templomlátogatás mértéke a faluban, főleg a fiatalabbak körében, az idősek „elmaradását” inkább egészségügyi problémák okozzák. A rendelkezésünkre álló egy hét alatt sajnos csak kevés fiatal, illetve középkorú interjúalanyt sikerült megszólaltatnunk, így az ő vallásosságukra csak az idősebb megkérdezettek válaszaiból következtethetünk. A generációk között mutatkozó különbségekkel a továbbiakban még foglalkozunk.

A szentségekkel kapcsolatban a gyónás esetében a leggyakoribb válasz, hogy csak ritkán gyónnak, ezt 4 adatközlő válaszolta (17,4%). A protestánsokat (5 fő, 21,7%), Jehova Tanúit (3 fő, 13%) és a katolikus papot ezzel kapcsolatban természetesen nem kérdeztük meg, ami 9 főt, azaz 39,1%-ot jelent. A maradék 14 főből tehát 28,6% ritkán jár gyónni. Az áldozással kapcsolatos kérdéseinkre nagyon kevés választ kaptunk, ez nem teszi lehetővé messzemenő következtetések levonását. A házassággal kapcsolatos válaszok nagyon sokszínűek, 7 ember (30,4%) tartja fontosnak az egyházi házasságkötést. A keresztelést mindenki fontosnak tartotta, de az indoklásban jelentős eltérések mutatkoznak (2 fő a hagyomány miatt, további 2 fő, azaz 8,7% az egyházi tagság, nyilvántartás miatt tartja fontosnak, érdekes módon csak egy személy hozta fel az eredendő bűntől való megtisztulást). A legtöbben nem kérdőjelezték meg a gyermekkorai keresztelést, de 3 fő (13%) szerint nem jó kiskorban, és az egyik Jehova Tanúja is ezen a véleményen van.

Arra a kérdésre, hogy mivel nem értenek egyet az egyházi tanításokkal kapcsolatban, 3 fő (13%)

utalt a papi nőtlenségre. Mária szüzességének és az „aszkézis” szükségességének kérdése ébreszt még kételyeket egy-egy emberben. Azonban erre a kérdésre csak kevés esetben kaptunk értékelhető választ. A bibliaolvasás gyakoriságát vizsgálva azt találtuk, hogy Jehova Tanúit (3 fő) kivétel nélkül rendszeres bibliaolvasóknak tekinthetők, míg a történelmi egyházakhoz tartozók közül 6 fő (26,1%) olvassa rendszeresen a Bibliát, de ebből csak 2 katolikus (érdekességképpen megemlíthető, hogy egyikük a legfiatalabb, másikuk pedig a legidősebb adatközlőnk).¹⁴ További 2 fő ritkán olvassa a Bibliát. A Biblia nem olvasásának okát firtató kérdéseinkre többféle választ kaptunk: nem igazán érti, inkább meghallgatja a paptól (2 fő), nem látja (ugyancsak 2 fő), és 1-1 fő válaszolta, hogy nem veszi már be az esze, illetve hogy nincs is Bibliája.

Arra az eredményre jutottunk, hogy az imák közül legjellemzőbb az esti imádkozás, 12 fő mond esténként valamilyen imát (52,2%), 7 adatközlő (30,4%) imádkozik reggel vagy reggel is, és 3 fő imádkozik délben, ebédnél (13%). Az imádkozás elsősorban egyéni, egyedül végzett tevékenység, 1 fő kivételével senki sem számolt be arról, hogy családtagokkal vagy bárki mással közösen imádkozna. A legjellemzőbb a rögzített imák mondása: 14 fő (60,9%) válaszolta ezt, a saját szavaival mondott szabad ima 6 személyre jellemző (26,1%), 3 adatközlő (13%) rózsafüzéért, 2 adatközlő (8,7%) pedig imakönyvből imádkozik; 4 személy (17,4%) tartja fontosnak Szent Antal kilenc keddjének megtartását.

A csíksomlyói búcsúról a legtöbb embernek volt valamilyen tapasztalata, van, aki máig minden évben eljár. A búcsúról való vélemények különböznek: lelkiert, fizikai erőt ad egy-egy embernek, vannak viszont olyanok is, akiknek nem tetszik a búcsú felkapottsága, 2 embert (8,7%) zavar a tömeg.

A kommunizmus időszaka alatt 7 fő (30,4%) szerint nehéz volt megtartani a vallást, 4 személy (17,4%) viszont úgy látja, hogy a rendszer

13 20. számú adatközlő ■ 14 A 6 főbe nem számoltuk bele a református lelkészt és a katolikus papot. Mivel a lelkész és a pap hivatása okán rendszeres bibliaolvasónak tekinthető, az interjúk alapján ezen adatközlőinknél a mintába került többi személlyel összehasonlítva úgy éreztük, kevésbé tekinthető személyes döntésnek a bibliaolvasás, így őket ebből a szempontból nem vettük figyelembe.

nem volt erős a faluban. Fontos megemlíteni, hogy azok közül, akik nehéznek tartották vallásuk gyakorlását a kommunizmus idejében, többen megemlítették, hogy ennek ellenére ők megpróbálták eljárni a templomba, és gyermekeiket továbbra is vallásos nevelésben részesítették. *Bögre Zsuzsanna* az ezt a magatartásstratégiát követők csoportját nevezi „a társadalmi változáson kívül maradóknak”.¹⁵

A ferences szerzetesekkel kapcsolatban a legtöbb embernek (7 fő, 30,4%) a szerzetesek által szervezett dalárda és a színdarabok rendezése hiányzott legjobban, 5 fő (21,7%) említette a szerzetesek iskolai, tanító szerepének hiányát, ugyancsak 5 embernek a helyben lakó ferences papra lenne igénye. Három személy (13%) várja, hogy visszakerüljenek, és ugyancsak 3-3 fő emeli ki velük kapcsolatban azt, hogy szerették az embereket, összetartották a népet, foglalkoztak a fiatalokkal, illetve hogy a személyes példamutatásuk fontos volt. Három ember szerint a falubeliek hozzá is voltak szokva a sok paphoz. A ferences hagyomány jelentőségét támasztja alá, hogy az interjúk során a legritkább esetben kellett rákérdeznünk a ferencesekkel kapcsolatos érzelmeikre, általában maguktól hozták szóba a témát.

3. Istenkép

Az Istenről alkotott elképzelések rendkívül sokszínűek, a leggyakoribb válasznak a „láthatatlan lélek” bizonyult, ezt 4 fő vallja (17,4%), 3 fő (13%) gondolja úgy, hogy Isten megfoghatatlan erő. Nyolc fő (34,8%) annyit mond Istenről, hogy segít, bárki nyugodtan fordulhat hozzá. Hárman (13%) vannak azon a véleményen, hogy Isten mindenütt ott van, mindent tud, mindent lát.

Interjúalanyaink szinte kivétel nélkül úgy nyilatkoztak, hogy tapasztalták már Isten jelenlétét, segítségét az életükben. A legtöbb válaszadó, 5 fő (21,7%) a betegségben való segítséget említette, hárman (13%) tartják úgy, hogy a boldog családhoz, munkához Isten segítette őket, 2 fő (8,7%) érzi azt, hogy erőt ad nekik, de

említették még a munkában, pénzhiányban, mindennapi életben, tragédiák feldolgozásában való segítség megtapasztalását is. Ez is fentebb kifejtett következtetésünket támasztja alá, mely szerint a vallás elsősorban problémák esetén értékelődik fel. A faluban a szentek közül Szent Antalnak van a legnagyobb kultusza, 9 fő (39,1%) említi őt, mellette Szűz Mária (7 fő, 30,43%) és Szent István (5 fő, 21,7%) tartoznak a fontosabb szentek közé.

4. Másokról alkotott vélemények

A falu vallásosságáról alkotott vélemények között több választípus is hasonló súllyal szerepel. Nyolc fő (34,8%) gondolja úgy, hogy a falu vallásossága mély, de van, aki már nem is hisz, csak szokásból tartja meg a vallásos kereteket. Négy személy szerint a vallás csak az idősebbekben maradt meg. Három fő (13%) gondolja úgy, hogy a falu régi, erős vallásossága máig megmaradt, és ugyancsak 3 fő szerint a vallásosság ma már kevésbé erős, mint régen.

A falu plébánosáról túlnyomórészt jó véleménnyel voltak interjúalanyaink, 9 fő (39,1%) szerint „jó pap és jó ember”, 7 fő (30,43%) tartja fontosnak megemlíteni, hogy sokat tett a faluért, 5 ember (21,7%) szerint képes ellátni a feladatait. Három adatközlő (13%) szerint azonnal jön, ha szükség van rá, és ugyancsak 3 fő szerint nagyon elfoglalt. Csupán 2 személy (8,7%) volt negatív véleménnyel róla, egyikük szerint a pap ahelyett, hogy hivatásának élne, inkább kereskedő, üzletember, sőt, mi több, maffiózó – bár azt ő is elismeri, hogy sokat tett a faluért.

A más vallásúakat általában elfogadják, 4 fő (17,4%) szerint a vallás nem diszkriminatív kérdés. A más vallásúak a megkérdezettek elmondása szerint szinte kivétel nélkül beköltözők. A reformátusok többsége nő, akik az intézetben találtak maguknak munkahelyet vagy helybéli katolikus férfihez mentek feleségül. Itt is fontos kiemelnünk, hogy a protestáns vallásúak is részt vesznek a falu vallásos életében, ha nem is rendszeresen, de látogatják a katolikus szentmi-

¹⁵ Bögre Zs.: *Vallásosság és identitás – Élettörténetek a diktatúrában (1948–1964)*. Budapest, 2004, Dialóg Campus Kiadó.

sét. Valamint arra is fontos ismételt felhívni a figyelmet, hogy egyetlen adatközlőnk sem említette meg azt, hogy a faluban ortodoxok is élnek (annak ellenére, hogy az 1997-es adatok még 106 ortodoxot említenek), és mi magunk sem találkoztunk e felekezethez tartozó személlyel. A faluban megtalálható vallások között a katolikuson kívül csak a református szerepelt, illetve Jehova Tanúi. Bár mintánk nem reprezentálja kellő mértékben a falu lakosságát, és messzemenő következtetéseket a mintánkba került protestánsok csekély száma sem tesz lehetővé, a készített interjúk arra engednek következtetni, hogy többé-kevésbé általánosnak mondható tendencia, hogy a vegyes házasságokban született gyermekek katolikusok. Ennek oka leggyakrabban az, hogy így tudják gyakorolni hitüket.

Jehova Tanúival kapcsolatban hárman tartják úgy (13%), hogy térítésük nem igazán sikeres a faluban, ugyancsak 3-3 fő gondolja azt, hogy az átállás oka az anyagiasság, illetve „gyengehitűség”. A Jehova Tanúival való legfőbb konfliktusforrásnak (a térítőtevékenység mellett) 3 ember a temetkezés problémáját jelölte meg, miszerint a katolikus temetőbe nem temetkezhetnek, mégis oda szeretné temettetni őket a családjuk.

Interjúink során arra is rákérdeztünk, látnak-e valamilyen különbséget az idősebb és fiatalabb generációk vallásossága között. A legfontosabb generációs különbség 10 ember (43,5%) szerint az, hogy az idősebbek inkább járnak templomba, míg a fiatalokat ez nem érdekli. Négyen (17,4%) gondolják úgy, hogy inkább járnak kocsmába a fiatalok, 4 személy szerint nincsenek komolyabb különbségek, és ugyancsak 4 fő szerint a fiatalok elzüllettek. Egyaránt 7-7 fő (30,4%) tartja mindezek okának a neveltetésbeli különbségeket, illetve a kommunizmus hatását. Ezen információk alapján azonban nem alkothatunk komplex képet a fiatalok vallásosságáról, hiszen a válaszokból csak a vallásosság külső megjelenési formáinak háttérbe szorulására következtethetünk, a vallásos hit és világkép változásának felméréséhez nem adnak kellő támpontot.

5. Hiedelmek

A faluban csupán egyetlen máig élő hiedelemről tettek említést az emberek: 9 fő (39,1%), a megigézésről és gyógyításáról, a vízvetésről. A vízvetés a 9. számú adatközlő szerint „az egyszerű embereknél Székelyföldön általános. A gyerek sír, vagy fáj a feje, akkor mit tudom én, vagy a kályhából vesznek ki parazsat, és beledobják a hideg vízbe, és a vizet meg megitatják, vagy más, ha nincsen parázs, akkor gyufaszálat egyszerűen többen gyújtanak meg, elégetik félig, és akkor úgy dobják bele a vízbe. És ha megitatják, akkor tényleg itt úgy mondják, hogy megigézték, tehát valakit nagyon megnéznek szemmel, és nem tudom – hogy jobban értsétek, azért mondom így. Azért mondják a megigézés, ha nagyon megnézik például a kisgyereket, aki szép, formás gyerek, és ha megtetszik, akkor megigézték. Tehát vizet vetnek, és akkor megitatják a vizet, és ettől elmúlik a fejfájás.”¹⁶

Hét fő (30,4%) nem tud hiedelmekről a faluban. A vízvetéssel kapcsolatban 2 ember (8,7%) vallotta be, hogy alkalomadtán ma is elvégzi, 4 fő (17,4%) csinálta már életében. Ezenkívül 2 személy (8,7%) hallott még gyermekkorában idős emberektől „lúdércekről”, ami szerintük egyfajta szellem. Amíg interjúalanyainkat babonákról, hiedelmekről kérdeztük, kevés esetben kaptunk értékelhető választ, ennek feltételezhető oka, hogy a „babona” és „hiedelem” szavak negatív konnotációt kaptak, és ezáltal a vallásossággal összeegyeztethetetlené váltak. Amikor viszont konkrétan rákérdeztünk a vízvetésre, szinte kivétel nélkül mindenki ismerte. Ez arra enged következtetni, hogy a vízvetést nem tartják hiedelemnek, hanem teljes mértékben összeegyeztethetőnek tekintik a vallásukkal. Egyik adatközlőnk egészen Jézus gyermekkorára vezet vissza, ezzel is alátámasztva a vallás és a vízvetés tökéletes összeegyeztethetőségét: „Na, mindegy, lány voltam, fiatal, csak akkor ő azt mondta, hogy én nem tudom, hogy hova vitte Mária a kicsi Jézust, a kicsi gyermeket, a karján, és megigézték, és hogy beteg lett, és hogy azótától tartják ezt a vízvetést” (67 éves katolikus nő).¹⁷

ÖSSZEZÉS

A falu az interjúk többségében úgy jelenik meg, mint – erdélyi viszonylatban is – rendkívül vallásos közösség. Néhány megkérdezett fel is hívta figyelmünket arra, hogy ezt a földet „Szentföldnek” is nevezik. Bár volt néhány interjúalanyunk, aki ennél árnyaltabban látja a falu vallásos helyzetét, a mélyen vallásos falu képe nevezhető általánosnak. Ebbe a vallásos faluképbe illeszkedik bele, hogy többen elutasítják a babonák és hiedelmek létét a faluban (ez nem vonatkozik a már említett vízvetésre).

Ugyancsak jellemző mintázat, hogy ha jelentkezik is elvállastalanodás, erkölcsi lazulás, ez csak a fiatalok esetében van így (értsd ezen a 30–40 év körülieket), az idősebbek a mai napig változatlanul vallásosak. Ugyanúgy eljárnak templomba – ha egészségük engedi –, imádkoznak, Isten parancsai szerint próbálnak élni. Ezzel szemben a fiatalok „züllöttek”, templomkerülők, legalábbis az idősebbek szerint.

Fontos megemlítenünk egy másik nagyon szembeötlő mintázatot, mely elsősorban idősebb adatközlőink válaszaiból rajzolódik ki. Amikor gyermekkorukat ábrázolják, mikor még működött a ferences kolostor, akkor egy sok tekintetben idealizált kort mutatnak be. Ezzel állítják szembe a jelent. Fontos megemlíteni, hogy az „elvallastalanodás” megokolásában is előkelő helyezést ért el a ferencesek hiánya. A ferencesekkel szemben tanúsított pozitív attitűdjeikről vall az a tény is, hogy idősebb interjúalanyaink kivétel nélkül elmesélték, hogyan és mikor számolták fel a kolostort és vitték el a szerzeteseket.

Kutatásunk kezdetén azt vártuk, hogy tradícionális, de máig erős vallásosságot fogunk találni Mikházán. A fenti adatok tükrében azonban be kell látnunk, hogy a faluban a ferences hagyományok ellenére drasztikusan háttérbe szorult a vallásgyakorlás, elsősorban a fiatalok, de részint az idősebbek körében is. A vallásosság terén a fiatalabb és idősebb generációk között jelentős különbség tapasztalható, ami több lehetséges okot feltételez. Kézenfekvőnek tűnik a kommunizmus hatásával magyarázni a jelenséget – az egyházi iskolát államosították, a gyer-

mekeiket hittanra járatókat negatívan diszkriminálták. A tsz-ben és a volt ferences zárda épületében működő elmegyógyintézetben dolgozók számára sokszor úgy osztották be a munkaidőt, hogy ne legyen lehetőségük templomba menni, aki pedig mégis eljárt, azt kirúgással fenyegették, s voltak, akiket ki is rúgtak emiatt. Azonban, ahogy korábban is írtuk, azok véleménye sem elhanyagolható, akik szerint a rendszer nem volt olyan erős a faluban, és minden tiltás ellenére ugyanúgy jártak templomba a kommunista időszak alatt is. Így kell, hogy legyen más oka is a nagy generációs különbségnek.

Interjúalanyaink válaszaiból arra a következtetésre jutottunk, hogy a ferences jelenlét megszűnése volt az a törés, amely meghatározó ebből a szempontból. Elhurcolásuk, valamint iskolájuk és rendházuk államosítása előtt a szerzetesek rendkívül szerteágazó tevékenységet végeztek a faluban. Tanították, nevelték a fiatalsgot, dalárdák, színjátszó körök szervezésével a kulturális életet, szórakozást is kézben tartották, és mintagazdaságukkal példát mutattak a falubelieknek. Így a vallás megkerülhetetlen tényező volt Mikházán, az élet minden területét átjárta. Ez szűnt meg a ferences rend 1949-es feloszlásával. Ma komoly problémaként élük meg a helyben lakó pap hiányát is. Ha tehát a vallási gyakorlat általános csökkenésének okát próbáljuk meghatározni, más-más eredményre jutunk a két korcsoportot szemlélve. Míg az idősebbek elsősorban egészségügyi problémáik miatt kényszerülnek távol maradni, a fiataloknál a vallásos szocializáció hiányosságai jelenthetik az elsődleges okot.

A terepen töltött idő során két vasárnapi szentmisén is alkalmunk volt részt venni, melynek során azt tapasztaltuk, hogy bár a saját bevallásuk szerint rendszeresen templomba járók aránya mintánkban viszonylag magas, a falu lélekszámaához képest meglepően kevesen jelentek meg. Ebből arra következtethetünk, hogy tudati szinten még erős a vallásos kötődés, de ez a gyakorlatban már egyre inkább kopik. A templomba járás erőteljes csökkenésével szemben viszont továbbra is kitüntetett fontosságú a keresztelés, az egyházi esküvő és az egyházi temetés. Minden gyereket megke-

reszteltetnek, és elenyésző az egyházi esküvő nélkül együtt élők száma.

Jelen munkánk egy esetleges későbbi, reprezentatív kutatás számára kíván támpontokat nyújtani. Ezenkívül, mivel négy év eltelt az adatfelvétel óta, érdemes lenne újra ellátogatni a faluba, és mérni a különbséget. A fiatalok vallásosságáról sajnos elsősorban csak közvetett információkhoz jutottunk, mivel vagy éppen dolgoztak, vagy más elfoglaltságaik miatt nem vállalták az interjút. Ezért az elemzés során az idősebbek he-

lyenként erősen elfogult véleményére és azon néhány fiatal elmondására kellett támaszkodnunk, akikkel mégis sikerült beszélünk. Nem merítettük ki tehát teljesen a témában rejlő lehetőségeket, de ez nem is volt célunk. Erre a terepről való információk korlátozott volta és a rendelkezésünkre álló idő rövidege miatt sem törekedhettünk. Többek között a falubeli fiatalok vallásosságának mélyebb megismerése további vizsgáldást igényelne, miként a szentségekkel kapcsolatos attitűdök feltárása is.

1. függelék

A VALLÁSSÓSSÁG MEGJELENÉSI FORMÁI MIKHÁZÁN

Az interjúk eredeti kérdéssora, mely az interjúzás során természetesen változott.

1. Vallásos tudat

- Vallásosnak tartja-e magát? Mit jelent az Ön számára a vallás?
- Megkérdőjelezhetetlennek tartja-e az egyház tanításait?
- Olvassa-e a Bibliát?
- Miről szól a Biblia? (üzenete, tartalma)
- Milyen történetekre emlékszik, melyik a kedvenc története? (meg lehet állapítani, hogyan folklorizálódtak)
- Melyik példabeszédet, krisztusi példázatot tartja a legfontosabbnak, és miért?
- Szó szerinti vagy inkább átvitt értelmet tulajdonít a Bibliában foglaltaknak? (például a tereméstörténet hat napjának)
- Milyennek képzelet Istent?
- Tapasztalta-e Isten közvetlen jelenlétét, segítségét?
- Mit jelent az Ön számára a hit?
- Miért hívók Ön szerint az emberek?
- Milyen intenzitású a falu hite?
- Mi a véleménye Jézusról? A Szentlélekről? A Szentháromságról?
- Melyik szenteket tiszteli leginkább?
- Mi történik Ön szerint az emberrel a halála után? Hisz-e a test és a lélek feltámadásában?

- Miért fontos a halott elbúcsúztatása, a halotti prédikáció, a harangozás?
- Lehet-e valaki igazán vallásos, ha nem jár templomba?

2. Vallásos gyakorlat

- Jár-e templomba? Milyen gyakran?
- Szokott-e imádkozni templomon kívül? Mikor, milyen helyzetekben szokott imádkozni?
- Mit szokott imádkozni: saját szavakkal, vagy miatyánk, üdvözlégy stb.? Milyen imákat tud?
- Szokott-e áldozni?
- Szokott-e gyónni?
- Fontosnak tartja-e, hogy legyen templomi esküvő, vagy elég a polgári? Miért?
- Fontosnak tartja-e, hogy az újszülötteket megkereszteljék?
- Olvassa-e az egyházi sajtót? Mi a véleménye róla?
- Mi a véleménye az öregek/fiatalok vallásosságáról?
- A nevelés során: Járt-e a gyerekekkel templomba?
- Olvasott-e nekik a Bibliából?
- Hitoktatásra járatta-e őket?
- Szoktak-e közösen imádkozni?
- Mennyire tartja fontosnak a körmeneteken, búcsúkon stb. való részvételt?
- Tud-e csodás gyógyulásokról a búcsújárás történetében? Ismer-e esetleg ilyen embert?

- Vallásosak voltak-e a szülei? Hordták-e templomba? Ministrált-e?
- Mi a véleménye a kommunista uralom időszakáról?
- Milyen volt akkoriban vallásosnak lenni?
- Lehetett-e templomba járni?
- Lehet-e vallásos, aki babonásokban hisz?
- Mi a véleménye a tízparancsolatról?

3. Az egyház szerepe

- Ismeri-e személyesen a papot?
- Ha igen: milyen a kapcsolata a pappal?
- Mi a véleménye róla?
- Mi a szerepe a papnak a faluban?
- Miért mennek az emberek templomba?

2. függelék

AZ ADATKÖZLŐK JEGYZÉKE

1. számú adatközlő:

Neme: nő
 Kora (év): 75
 Vallása: református
 Foglalkozása: virágos, nyugdíjas
 Végzettsége: 9 elemi
 Lokalitása: Nem helyi születésű és nem helyben lakó

2. számú adatközlő:

Neme: nő
 Kora (év): 19
 Vallása: katolikus
 Foglalkozása: diák
 Végzettsége: gimnáziumi érettségi
 Lokalitása: Nem helyi születésű, de helyben lakó

3. számú adatközlő:

Neme: nő
 Kora (év): 31
 Vallása: katolikus
 Foglalkozása: kórházi ápolónő (elmeógyógyintézet)
 Végzettsége: 8 osztály
 Lokalitása: Nem helyi születésű, de helyben lakó

4. számú adatközlő:

Neme: férfi
 Kora (év): 38
 Vallása: katolikus
 Foglalkozása: gazdálkodó, tehén- és lótartó
 Végzettsége: 10 osztály

Lokalitása: helyi születésű és helyben lakó

5. számú adatközlő:

Neme: nő
 Kora (év): 23
 Vallása: református
 Foglalkozása: ápolónő
 Végzettsége: 8 elemi
 Lokalitása: nem helyi születésű, de helyben lakó

6. számú adatközlő:

Neme: férfi
 Kora (év): 40
 Vallása: katolikus
 Foglalkozása: fizikai
 Végzettsége: szakiskola
 Lokalitása: helyi születésű és helyben lakó

7. számú adatközlő:

Neme: férfi
 Kora (év): 90
 Vallása: katolikus
 Foglalkozása: nyugdíj, előtte mezőgazdaságban
 Végzettsége: 7 elemi
 Lokalitása: helyi születésű és helyben lakó

8. számú adatközlő:

Neme: férfi
 Kora (év): 81
 Vallása: katolikus
 Foglalkozása: nyugdíjas, előtte orvos

Végzettsége: 6 év orvosi képzés
 Lokalitása: nem helyi születésű
 és nem helyben lakó

Végzettsége: 10 osztály
 Lokalitása: helyi születésű,
 de nem helyben lakó

9. számú adatközlő:

Neme: férfi
 Kora (év): 63
 Vallása: katolikus
 Foglalkozása: római katolikus pap
 végzettsége: 7 elemi, Gyulafehérváron
 4 gimnázium, 6 teológia
 Lokalitása: nem helyi születésű
 és nem helyben lakó

14. számú adatközlő:

Neme: férfi
 Kora (év): 32
 Vallása: református
 Foglalkozása: szabómester, mezőgazdaság,
 tehéntartás, elmeegógyintézet
 végzettsége: 9 általános, 2,5 szakiskola
 Lokalitása: nem helyi születésű,
 de helyben lakó

10. számú adatközlő:

Neme: férfi
 Kora (év): 70
 Vallása: református
 Foglalkozása: református lelképítész
 végzettsége: Kolozsváron, református
 teológián végzett
 Lokalitása: nem helyi születésű
 és nem helyben lakó

15. számú adatközlő:

Neme: nő
 Kora (év): 67
 Vallása: katolikus
 Foglalkozása: fizikai, kötöttárugyár
 végzettsége: 4 gimnázium
 Lokalitása: nem helyi születésű
 és nem helyben lakó

11. számú adatközlő:

Neme: férfi
 Kora (év): 50
 Vallása: katolikus
 Foglalkozása: orvosasszisztens, polgármester
 végzettsége: egészségügyi szakközépiskola
 Lokalitása: helyi születésű
 és helyben lakó

16. számú adatközlő:

Neme: nő
 Kora (év): 76
 Vallása: katolikus
 Foglalkozása: nyugdíj, varrónő, otthon,
 majd intézetben dolgozott
 végzettsége: 7 elemi
 Lokalitása: helyi születésű
 és helyben lakó

12. számú adatközlő:

Neme: nő
 Kora (év): 67
 Vallása: katolikus
 Foglalkozása: szülésznő
 végzettsége: 7 elemi, 2 év egészségügyi
 szakközépiskola
 Lokalitása: nem helyi születésű,
 de helyben lakó

17. számú adatközlő:

Neme: férfi
 Kora (év): 73
 Vallása: Jehova Tanúja
 Foglalkozása: földműves
 végzettsége: 8 osztály
 Lokalitása: helyi születésű
 és helyben lakó

13. számú adatközlő:

Neme: férfi
 Kora (év): 65
 Vallása: katolikus
 Foglalkozása: kazános

18. számú adatközlő:

Neme: nő
 Kora (év): 70
 Vallása: Jehova Tanúja
 Foglalkozása: kőműves
 végzettsége: 7 elemi, 1 építőipari

Lokalitása: nem helyi születésű,
de helyben lakó

19. számú adatközlő:

Neme: férfi
Kora (év): 71
Vallása: Jehova Tanúja
Foglalkozása: mezőgazdaságban
Végzettsége: 4 elemi
Lokalitása: helyi születésű
és helyben lakó

20. számú adatközlő:

Neme: férfi
Kora (év): 41
Vallása: unitárius
Foglalkozása: raktárvállalatnál
Végzettsége: mezőgazdasági líceum,
érettségi
Lokalitása: nem helyi születésű,
de helyben lakó

21. számú adatközlő:

Neme: nő
Kora (év): 73

Vallása: katolikus
Foglalkozása: nyugdíjas, előtte asszisztens
Végzettsége: 4 év asszisztensi osztály
Lokalitása: helyi születésű,
de nem helyben lakó

22. számú adatközlő:

Neme: nő
Kora (év): 74
Vallása: katolikus
Foglalkozása: nyugdíjas, takarítónő volt
az intézetben,
kollektívben,
sütődében dolgozott
Végzettsége: 7 osztály
Lokalitása: helyi születésű és helyben lakó

23. számú adatközlő:

Neme: férfi
Kora (év): 84
Vallása: katolikus
Foglalkozása: nyugdíjas, előtte kőműves
Végzettsége: 7 elemi
Lokalitása: helyi születésű
és helyben lakó